

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Voor 't gewone leven ongeschikt. Een biografie van Clare Lennart
Petra, Teunissen

Citation

Petra, T. (2017, June 15). *Voor 't gewone leven ongeschikt. Een biografie van Clare Lennart*. In Orde Tekst & Advies, Barendrecht. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/49612>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/49612>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/49612> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Teunissen, Petra

Title: Voor 't gewone leven ongeschikt. Een biografie van Clare Lennart

Issue Date: 2017-06-15

‘Onze juffrouw is een aardige juffrouw’

1918 – 1926

Het was in die periode dat ik me pardoes en definitief over de grens van de volwassenheid geduwd voelde. Opeens was er niemand meer die uitstippelde wat ik wel en niet behoorde te doen. Deze vrijheid verrukte me soms, maar gaf me ook vaak een gevoel van volstreekte verlatenheid.¹

Clara had grote verwachtingen van haar nieuwe, vrije leven. Haar jeugd had van ‘nachtvorsten’ te lijden gehad.² Het kon nu alleen maar beter worden. Daar had ze wél eerst een baan voor nodig en vaste banen in het onderwijs waren, in het laatste jaar van de Eerste Wereldoorlog, niet gemakkelijk te bemachtigen.

Solliciteren

Elke week ploos Clara het onderwijsblad *De Vacature* uit op zoek naar geschikte gemeentes.³ Hoewel ze gediplomeerd was om de kinderen ‘de christelijke en maatschappelijke’ deugden bij te brengen, scheef ze uitsluitend brieven naar openbare scholen.⁴ Niet kerkelijk opgevoed en ‘allergisch’ voor dogma’s, had Clara met de protestants-christelijke scholen in het oosten van Nederland geen enkele affiniteit.

Tallose sollicitatiebrieven schreef ze, in haar karakteristieke handschrift, dat ze zelf niet mooi genoeg vond voor zulke belangrijke correspondentie.⁵ Was Clara’s brief door de eerste selectie heen gekomen, dan werd ze uitgenodigd om een proefles te komen geven. Tijdens zo’n proefles beoordeelde het schoolbestuur de praktische vaardigheden van de kandidaat. Bij een openbare school bestond het schoolbestuur doorgaans uit gemeenteraadsleden. Die heren hadden lang niet allemaal verstand van onderwijs. In *Tooverlantaarn* gaf Clare Lennart een ironisch inkijkje in zo’n proefles:

Meester Menardie verstaat wel de kunst zo’n proefles te regisseren. Hij weet, dat de raadsleden aangenaam bezig gehouden wensen te worden met een liedje zingen en een verhaaltje vertellen en dat ze niets moeten hebben van vervelende serieuzigheden als rekenen of lezen. Zo’n proefles is voor hen een uitgang... een soort komedievoorstelling. Meester Menardie heeft er geen bezwaar tegen ze hun zin te geven. Hij weet ook, dat hoe hij het ook inricht, ze ten slotte toch uit pure eigengereidheid op nummer drie zullen stemmen.⁶

Clara had het liefste ‘vertellen’ als proefles, dat vergrootte haar kansen op succes.⁷ Met haar levendige verteltrant en haar zelfverzonnen, fantasievolle verhalen kon ze

de aandacht van de kinderen goed vasthouden. Voor de meeste kandidaten waren die proeflessen een bezoeking. Duur waren ze ook, want lang niet altijd kreeg de armlastige sollicitant de reiskosten vergoed. Een aanstelling, tijdelijk of vast, viel je niet in de schoot. Onderwijzeres en schrijfster Carry van Bruggen maakte zich boos over de rechteloosheid van de aankomende onderwijskracht: de kandidaat mocht er geen mening op nahouden, niet eens op eigen, pedagogisch terrein, laat staan op het gebied van godsdienst of politiek. Lijdelijk moest de sollicitant afwachten of er nu eindelijk eens een benoeming in zicht kwam, of dat – na de zoveelste proefles – zou blijken dat er toch weer een beschermeling van een of andere ‘machthebber’ was aangesteld.⁸

Eén van de manieren om toch een aanstelling te bemachtigen, was door als ‘volontair’ te gaan werken. Het was indertijd gebruikelijk dat aankomende onderwijzers en ambtenaren in het begin van hun carrière tijdelijk zonder enige vergoeding werkten, als een soort stagiairs. Volontairs leerden het vak in de praktijk en bouwden zo hun ervaring en netwerk op. Door ziekte van een leerkracht kon Clara op 9 oktober 1918 aan de slag als tijdelijk onderwijzeres op de Openbare Lagere School in haar woonplaats.⁹ Ze kwam terecht in een gloednieuw gebouw met bijna vierhonderd leerlingen in negen klassen. Clara werkte er tot 31 december 1918. Ze zal het niet gemakkelijk hebben gehad in haar eerste baan. Veel Hattemse schoolkinderen waren ‘mentaal minder bedeed door den drank dien een vorig geslacht in Hattem heeft verzwolgen.’ Gelukkig bleef Clara wel gespaard voor de Spaanse griep, die Hattem, en heel Nederland, teisterde in de laatste maanden van de Eerste Wereldoorlog.¹⁰

Tante Bertha

Vóór en na haar schoolwerk in Hattem zorgde Clara voor haar vader en haar broer Dick. Hoewel hun verdieping in het Daendelshuis klein was, vielen de huishoudelijke taken haar niet mee:

Het leek vanzelfsprekend dat ik me als volwassen dochter en enige vrouw in huis bekommerde om het huishouden. Het viel me veel moeilijker dan het les geven op de school. Vooral in de eerste tijd leek dat huishouden een log gevaarte dat telkens uit de koers liep. Ik worstelde met de stoompan, een constructie in drie étages, die het mogelijk maakte op één gaspit een maaltijd van drie gerechten te bereiden. De bijna onoverkomelijke moeilijkheid voor een beginneling was het allemaal tegelijk gaar te krijgen. Vader, waarschijnlijk heel blij van de huishoudelijke beslommeringen verlost te zijn, trok zich terug in zijn atelier.¹¹

Klaver had in de voorgaande jaren inderdaad de grootste moeite gehad om het huishouden en zijn werk te combineren. De Doyers mopperden op hun wereldvreemde zwager, die zo onpraktisch was en het zout in de pap niet verdiende. Na de dood van Da had

haar broer Anton zijn twaalfjarige neefje Dick het liefst in zijn eigen gezin in Deventer gehouden. Dat wilde Klaver beslist niet. Dick zou er ziek van worden, dacht hij. Op zijn beurt beklagde Klaver zich bij zijn dochters over hun bedilliger familie: 'Het is wel te merken dat de wereld door praktische mensen geregeerd wordt. Maar ik weet zeker dat alles veel beter zou zijn, als de zoogenaamde onpractischen, zoals ik en anderen, het roer in handen hadden.'¹²

Toch boog Klaver voor de praktische werkelijkheid. Hij zocht een nieuwe vrouw. In de lente van 1918 vertelde hij zijn dochters dat hij plannen had om te hertrouwen. Clara had het er erg moeilijk mee dat ze een stiefmoeder zou krijgen. Ze bood zelfs aan om haar opleiding (in het laatste jaar!) af te breken en de huishouding voor Luite en Dick te gaan doen.¹³ Dat kon haar vader natuurlijk niet toestaan. Clara's verzet had veel te maken met Klavers ongelukkige partnerkeuze. Egberta Hendrika Geertruida Barendsen was zijn achternicht. Bertha was vierenveertig, vijf jaar jonger dan Luite Klaver.¹⁴ Clara kende haar goed omdat ze als kind al bij Bertha's vader, Albert Barendsen, in 's Heerenbroek aan huis kwam. Had Bertha al jaren een oogje op Luite? De familie Klaver zal een verbintenis tussen de oude vrijster en de weduwnaar aangemoedigd hebben.

Bertha Klaver-Barendsen en haar stiefkinderen, v.l.n.r. Clara, Dick en Eveline Klaver. Collectie familie Klaver.

Het huwelijk vond plaats op 30 januari 1919 in 's Heerenbroek, de woonplaats van de bruid.¹⁵ Bertha's broer, oom Albert, vroeg de meisjes in het rijtuig naar het stadhuis of ze aardig voor hun tweede moeder wilden zijn.¹⁶ Dat zijn ze niet geweest, ze bleven afstandelijk. De naam 'moeder' hebben ze sowieso nooit over hun lippen kunnen krijgen. Het bleef 'tante Bertha'. Bertha deed beslist haar best. Misschien wel te veel. Ze naaide blouses voor de meisjes en ging met hen winkelen.¹⁷ Ze had echter niet de tact om het hart van de zusjes Klaver te veroveren. Clara bleef jarenlang wrokkig: 'Van tante Bertha gaat iets neerdrukkends uit. Ze is zoo echt, zoals in het boek van Galsworthy staat, de

vrouw die haar 'rather painful duty' verricht. Ik moet niet te veel aan haar denken, of over haar praten en vooral zooveel mogelijk uit haar buurt blijven. 't Omgaan met menschen, waar ik een hekel aan heb, werkt verbazend slecht op me.'¹⁸

Luite Klaver liet meteen na de huwelijksdag zijn persoonlijke correspondentie over aan zijn nieuwe vrouw. Volgens Clara begonnen Bertha's brieven strijk en zet met: 'Ik ben doodop. Mijn hoofd is leeg. Toch zal ik je maar schrijven... enzovoort. De rest kun je dan wel raden. Hoe ze er in geslaagd is doodop en leeghoofdig te worden. Maar ze vindt het zalig om een beetje te klagen en beklagd te worden.'¹⁹ Hoewel Clara bevooroordeeld was, had ze niet helemaal ongelijk. Uit haar wijldropige, babbelige brieven komt Bertha inderdaad naar voren als een eenvoudige, wat zeurderige vrouw.

Als huishoudster was Bertha Barendsen vast een succes voor Luite Klaver, want ze was praktisch en zorgzaam. Ze kon toveren met het béétje geld dat er in huis was. Maar ze had weinig opleiding gehad en was minder intelligent en ontwikkeld dan Da Doyer. Ze was ook burgerlijker en traditioneler dan Luites ruimdenkende, artistieke en onconventionele eerste vrouw. Volgens haar stiefdochter haalde Bertha het simpelweg niet bij hun dierbare Da, 'die zoo dapper en vroolijk altijd was'.²⁰ De historie herhaalde zich: net als haar eigen moeder werd Da Doyer de aanbeden gestorvene aan wie de stiefmoeder nooit kon tippen. Bertha kon het eigenlijk nooit goed doen en was soms terecht te beklagen. Dick was een paar jaar jonger dan zijn zusters en herinnerde zich zijn eigen moeder minder goed. Hij kon het in de loop van de jaren wel met zijn stiefmoeder vinden.²¹ Vijf jaar na haar huwelijk schreef ze triomfantelijk over haar stiefzoon: 'Heb ik jullie al verteld dat D.[ick] is opgeklommen tot de rang van korporaal? En in augustus hopen we een sergeant in de familie te hebben. Hij ziet er best uit, flink en stevig en hoewel ik in principe erg antimilitaristisch ben, kan ik toch niet anders zeggen dan dat 't voor veel jongens wel eens goed is zoo'n tijd. D. is tenminste in menig opzicht flinker en anders geworden. Tegenwoordig komt hij elke zaterdag op de fiets thuis en 't is grappig en onder ons gezegd doet 't me goed dat hij mij altijd dadelijk opzoekt als hij me niet in de kamer vindt. Hij zoekt mij eerder als zijn vader. 't Is misschien flauw, maar 'k vind het toch erg fijn.'²²

Een kleine kudde

Op 18 september 1918 deed het College van B&W van Hattem een oproep voor twee leerkrachten. Clara solliciteerde niet mee.²³ Ze had ondertussen een tweede tijdelijke baan gekregen, nu als onderwijzeres aan een Openbare Lagere School in Zwolle. De maandag ná haar vaders huwelijk, op 3 februari 1919, begon ze aan haar nieuwe leven in de Overijsselse hoofdstad. Misschien heeft ze daar bij familie in huis gewoond.²⁴ Ze zal in ieder geval blij geweest zijn dat ze niet bij de jonggehuwden in Hattem hoefde te blijven. Het was een heel kort dienstverband in Zwolle, dat na twee maanden alweer eindigde. Clara kon namelijk per 1 april 1919 aan de slag als onderwijzeres aan de Openbare

Lagere School in De Stapel bij de Drentse gemeente De Wijk.²⁵ De Stapel is een landelijk buurtschapje aan de zuidwestgrens van Drenthe, tussen Meppel en Zuidwolde.²⁶ Het schoolgebouw met de twee lokalen stond achter het woonhuis van de hoofdonderwijzer. Clare Lennart beschreef haar werkplek als een soort ‘buitenschooltje’:

Ze staan zo verloren in het landschap of ze er bij vergissing zijn neergezet. Er is daar verder niets, geen dorpskom, geen andere huizen, alleen dat schooltje van twee lokalen met ernaast de onderwijzerswoning. De toerist, die er langs komt, vraagt zich af, waar de kinderen vandaan moeten komen en zoekt met zijn ogen de omgeving af. En ja, dan ziet hij wel hier en daar het rieten dak van een boerderij, een klein, wit huisje, een rookpluim boven een dennebos uit. En als het ongeveer de tijd is dat de school aan- of uitgaat ziet hij ook de kinderen. Ze trekken langs de landwegen en over de smalle voetpaden. Ver van de school zijn het enkelingen of kleine groepjes, vaak gevormd door de broertjes en zusjes van één familie. Maar als ze de school naderen, verenigen die groepjes zich tot een kleine kudde. Op de harde wegen hoor je het klos-klos van de klompen en ieder kind draagt zijn broodtrommel aan een lang koord als een schoudertas.²⁷

Het was, kortom, bijna net zo’n dorpschooltje als Clara zelf bezocht had in Oldebroek, nog geen twaalf jaar eerder. Ze genoot dan ook volop van het landelijke leven, het wisselen van de seizoenen en het hartelijke contact met de boeren. De kinderen namen bloemen en appels voor haar mee. In januari moest ze alle gezinnen waaruit kinderen in haar klas zaten, een bezoek brengen om getraakteerd te worden op ‘kniepertjes’, het traditionele Drentse gebak bij de jaarwisseling. Clara smulde ervan: ‘Bij de sollicitatiebezoeken en later bij de bezoeken van de ouders, kreeg je altijd ontzaggelijk veel snoep en koffie aangeboden. Na mijn kweekschooltijd vond ik dat heerlijk en ik bedankte nooit. Ik heb zo het gevoel, dat ik daaraan mijn eerste benoeming in het Drentse De Wijk te danken had.’²⁸

Vanzelfsprekend had Clara, als vrouw, de lagere klassen onder haar hoede gekregen. Onderwijzeressen werden nu eenmaal gezien als geschikte leerkrachten voor jonge kinderen die veel moederlijke zorg nodig hadden. In de Wet op het Lager Onderwijs van 1878 stond zelfs expliciet: ‘Wanneer de school in verscheidene klassen verdeeld is, wordt het onderwijs in de laagste klassen bij voorkeur aan onderwijzeressen, dat in de hoogste klassen, behalve aan scholen uitsluitend voor meisjes bestemd, bij voorkeur aan onderwijzers opgedragen.’²⁹ Alle meisjes kregen van Clara handwerkonderwijs, ook de hogere klassen. Ze maakte het handwerken draaglijk door de meisjes zelfbedachte verhalen te vertellen.

Clara was geliefd bij haar kleine kudde. Ze had overwicht en vond dat ze talent had voor het dresseren van kinderen als een soort politiehondjes: ‘ze kruiperig en toch afhankelijk maken. [...] Ik merkte dat ook altijd vroeger op school, maar het stond me

zoo tegen, dat ik deze dressuurmethode, waarmede ik dan een modelklasse kon krijgen, eigenlijk nooit toepaste. Ik kan zoo’n afhankelijkheid die enkel op vreesch berust, niet verdragen, zelfs niet van een hond.’³⁰ In de grond was Clara, die thuis vrij was opgevoed en aan haar vrijheid hechtte, een tegenstandster van het ‘africhten’ van kinderen.

’t Olde Spyker

Zoals gebruikelijk was, kreeg Clara een kamer bij het Hoofd der School, K. Talen.³¹ Ze werd in zijn gezin opgenomen als een huisgenote. Hoewel de Talens warm en hartelijk waren – het ‘alleraardigste’ echtpaar vroeg zelfs Clara’s familie te logeren – miste ze de privacy van een zit-slaapkamer.³² Op vrijdagavond fietste Clara naar het stationnetje van Koekange, tussen Hoogeveen en Meppel en nam de trein naar huis.³³ Thuis was nu ’t Olde Spyker, een historisch huis op het landgoed Molecaten te Hattem. Luite Klaver had in het voorjaar van 1919 eindelijk zijn droomplek gevonden:

Het was een smal en tamelijk hoog gebouw van rode steen. Het geveltje met de gebogen lijnen stond donker tegen de blanke lucht. De kleine vensters met vierkante ruitjes lagen diep weggedoken in de dikke muren. De luiken waren rood en geel geblokt evenals de deur. Daarboven stond te lezen in letters, die zich om een rond venstertje bogen: Die sait / Die mait / Anno 1640. Eens was dit ‘Olde Spyker’ een voorraadschuur, later een soort weduwenhuis van het nabijgelegen grote kasteel. Deze lentedag waren we een en al verrukking. We gingen door de lege grote kamers met hun donker eiken zoldering en tegelschouw. We beklommen een stenen wenteltrap en van een zonnig terras daalden we af in de tuin. De gouden hazelaarskatjes wiegden willig heen en weer boven het heldere water van het beekje en op een beschutte plek tegen de helling vonden we een bloeiende pinksterbloem, kleine bleke lenteheraut. De brug over de beek was zo vermolmd dat we er bijna doorzakten.³⁴

Het grootste voordeel van ’t Olde Spyker was dat het zo afgelegen lag. Ver buiten Hattem had Klaver geen last van ‘ongedierte’, zoals hij zijn medeschepselen minder vleierend noemde.³⁵ Het landgoed en het kasteel waren eigendom van de familie Van Heeckeren van Molecaten.³⁶ Het Olde Spyker werd door de Van Heeckerens ‘Spyker Watervlied’ genoemd. Het was een heel onpraktisch huis, zonder gas, elektriciteit of stromend water. Baron Evert Walraven Van Heeckeren van Molecaten was een enthousiast (amateur) schilder en verhuurde zijn bijhuis relatief goedkoop aan Klaver. Samen met Dick legde Klaver rondom het huis een mooie bloementuin, een vijver en groentetuin aan. Dat maakte ’t Olde Spyker nóg schilderachtiger. Klaver zette zijn woning dan ook vaak op het doek. Ook in de prachtige natuur van het landgoed vond hij volop inspiratie.

Op ’t Olde Spyker bekwaamde Luite zich verder in de fotografie. Hij fotografeerde

al jarenlang, maar begin jaren twintig begon hij met technische experimenten in de (kleuren)fotografie.³⁷ In de kelder richtte hij een laboratorium in. Bij gebrek aan stromend water bouwde hij met behulp van een grote regenton een spoelinstallatie. Aanvankelijk boekte hij enig succes. In 1924 vroeg hij patenten aan voor zijn uitvindingen op het gebied van aftrekbare emulsielagen. In de jaren dertig volgden patenten voor zijn principe van dichroïsche (splitsing in twee kleuren) kleurenfilters. Deze experimenten

Eveline Klaver, Bertha Klaver-Barendsen, een onbekende vrouw en (lezend) Clara Klaver voor 't Olde Spyker in Hattem. Collectie familie Klaver.

en octrooiaanvragen kostten veel geld. Gelukkig had Klaver begin 1923 vrij veel schilderijen verkocht.³⁸ Om bij te verdienen was hij in de tuin, op kleine schaal, een kwekerij begonnen. Aan Clara en Eveline had hij nu geen kosten meer. Mogelijk brachten zij een deel van hun salaris naar huis. Eveline, die in 1920 examen had gedaan, was onderwijzeres geworden op een dorpsschool in Vorden. Ook Bertha deed wat ze kon. Ze bedelde ronduit bij haar broers in Aalsmeer om Luites schilderijen te kopen.³⁹ Albert en Willem Barendsen leverden hun zwager Klaver ook planten voor de kwekerij op krediet. Het bleef sappelen, schreef Bertha:

De octrooigeschiedenis is nu in volle gang. Het gaat er mee als met een rechtzaak zegt L. maar 't gaat wel goed. [...] Verder is hij bezig met allerlei proeven en ook de directe opname met zijn toestel. Zijn tijd is verdeeld tusschen de tuin en 't andere werk hoewel hij nu aardig meer hulp heeft voor de tuin als andere jaren. [...] O ja, nu nog even de geldkwestie. De jongens zullen misschien wel denken dat we geen erg vlotte afbetalers zijn. 't Lijkt er wel op, maar ze zullen wel wat geduld willen hebben.⁴⁰

Tijdens haar familiebezoeken in Molecaten genoot Clara van de tuin met de grote lindebomen. Ook wandelde ze graag in het bos rond 't Olde Spyker, waar nachtegalen zongen. Toch ging het niet altijd goed in Hattem: 'De dagen thuis zijn telkens weer een teleurstelling voor me. Ik kan niet laten iedere Vrijdag aan dat naar huis gaan als iets prettigs te denken en altijd valt het me weer tegen. Ik voel er me soms zoo heelemaal als een vreemde. Wat een verschil met dat hunkeren naar huis van vroeger. 't Is ook wel alles veranderd nadat Vader weer getrouwd is.'⁴¹

Tante Bertha bleef een stoorzender in Clara's leven: 'Thuis voel ik me vaak als een vreemde. Soms denk ik, dat ik graag in lang er niet zou willen komen. 't Is zoo iets afschuwelijks. Tante Bertha daar leelijk en dik en burgerlijk te zien rondgaan. Ze bederft alles.'⁴² Dat Clara kon lachen om de dingen die haar toch wel ter harte gingen, begreep haar stiefmoeder bijvoorbeeld niet. Dan reageerde Bertha met een van haar vaste dooddoeners: 'Spottershuisje zal nog wel eens branden.' Clara vond het gruwelijk dat Bertha haar ironie of sarcasme niet begreep. Dat Bertha echt kon denken dat ze geen gevoel had of niet serieus was!⁴³ Nooit heeft Clara haar masker laten vallen bij haar stiefmoeder.

Olst en Den Nul

Twee jaar bleef Clara in Drenthe. Toen wilde ze dichterbij Zwolle en Deventer wonen, dé cultuurcentra voor haar. Op 1 september 1921 werd ze onderwijzeres aan de Openbare Lagere School in Wesepe, gemeente Olst, voor een jaarsalaris van 1750 gulden. De school stond in het oude deel van Wesepe: een mooi bakstenen gebouw met twee vleugels en

opvallend hoge ramen.⁴⁴ Clara woonde in Olst en ging met de trein naar Wesepe, dat een eigen station had: ‘Als ik ’s morgens naar school ging, draafden er altijd kinderen mee naast mijn fiets, vlasharige, donkergeklede boerenkinderen. Namen herinner ik me en hoe ze in het witte zand van een fietspad geschreven hadden “Onze juffrouw is een aardige juffrouw”’. Het hele pad over hadden ze dat geschreven, nadat ze eerst hadden uitgevist, dat ik daarlangs naar het station zou fietsen.⁴⁵

Clara kreeg een kamer bij directeur J.A. Posthumus van De Coöperatieve Zuivelfabriek, in de wandelgang de ‘boterfabriek’ genoemd.⁴⁶ De bolderende melkwagens van de honderd coöperatieboeren bepaalden het straatbeeld in Olst en Wesepe: ‘Als een van deze boeren de vader was van een kind uit mijn klas, mocht dit kind wel even op de bank staan om zijn vader toe te wuiven. Vooral voor de kleintjes, die pas op school waren, was dit een grote gebeurtenis.’⁴⁷

Al na een jaar, op 4 september 1922, verruilde Clara de school in Wesepe voor de Openbare Lagere School in het naburige dorp Den Nul. Zij kwam daar de ‘noodtoestand’ verlichten. Volgens H.J. Overduin, het Hoofd der School in Den Nul, puilden zijn klassen uit door de toestroom van kinderen uit de nieuwe arbeiderswoningen voor de steenfabrieken. Den Nul ligt op de dijk langs de IJssel tussen Deventer en Zwolle, precies in het midden tussen de grote dorpen Olst en Wijhe. De ouders van Clara’s leerlingen waren boeren of arbeiders in de steenfabrieken in Fortmond. Het verschil tussen de boerenkinderen en de arbeiderskinderen beschreef Clare Lennart in *De wijde wereld*:

Aan den eenen kant van het dorp vind je de dennenbosschen en de heide. Daar zijn de boerderijtjes klein en armelijk. De grond is schraal. Aan den anderen kant stroomt de rivier. Daar, op de klei, wonen de rijke boeren in groote, stevige huizen. Ook zijn daar de steenovens. Je ziet de opgestapelde roode baksteen hel kleuren tegen het blauw van de lucht. Uit al deze huizen komen de kinderen naar school: uit de flinke boerenhofsteden, uit de arme huisjes van de hei, uit de lage dorps huizen en uit de eene lange rij, waar de arbeiders van den steenoven in wonen, een lange rij allemaal eendere huisjes, bijna een straat uit de stad. Uit al deze huizen zullen de kinderen bij Freddy in de klas zitten.⁴⁸

Overmaat van leefdrift

Clara’s onderwijzeressenperiode lijkt een windstille, een luwte tussen de gehate schooltijd en het begin van haar schrijverschap. Ze beschreef deze levensfase van zelfstandige jongvolwassene als weliswaar spannend, maar ook eenzaam. De vrijheid verrukte haar soms, maar gaf ook vaak een gevoel van volstreekte verlatenheid.⁴⁹ Als onderwijzeres had Clara eindelijk de vrijheid waar ze in Apeldoorn zo naar verlangd had. Een volwassenheid waar ze door de Kweekschool helemaal niet op was voorbereid.⁵⁰ Clara sprong echter niet uit de band. Zij werd volwassen in een relatief beschutte landelijke omgeving. De

sociale controle in De Stapel en Den Nul, waar iedereen ‘het onderwijzeresje’ kende, was aanzienlijk. Ze had weliswaar het land aan regels en dwang, maar vooralsnog had ze geen reden die regels demonstratief te overtreden. In tegenstelling tot haar romanpersonage Floortje Désire uit *Tooverlantaarn*, die erin slaagt binnen een jaar een heel dorp in rep en roer te brengen, leidde Clara in die eerste jaren het conventionele leven van een oppassende onderwijzeres. Ze ging op familiebezoek in Deventer of winkelen in Zwolle. Soms ging ze naar de bioscoop. Ze had een piano op haar kamer, waar ze op kon spelen. Ze logeerde op het platteland van Groningen bij de ouders van een ‘forsche, strooblonde’ collega, met wie ze fietstochten maakte:

Geweldige fietstochten langs oneindige, lijnrechte kanalen, die allemaal een weë vieze lucht hadden van de aardappelmeelfabrieken. We fietsten steeds maar door, zonder acht te slaan op weer, wind of weg. We hadden geloof ik altijd tegenwind. En als ik eindelijk een kanaal meende te herkennen, als één waar we in de morgen langs gekomen waren en ik dus het einde van de tocht nabij waande, dan bleek het altijd een heel ander kanaal te zijn, dat er alleen maar precies op leek. En als we eindelijk werkelijk dichtbij huis waren, besloten ze nog een omwegje van een uur of zoo te maken om een of andere kennis te bezoeken. Als ik zei, dat ik moe was, was men zeer verbaasd. Moe... van zoo’n eindje fietsen?⁵¹

Veel liever maakte Clara in haar eentje fietstochten na het werk, zodat ze in alle rust kon wegdromen. Maar innerlijk had ze haast. Haast om het échte leven te leren kennen. Toen ze jaren later een jong meisje hard zag fietsen, was het alsof ze zichzelf ontmoette:

Het leek of de zandloper van de tijd één ogenblik werd omgekeerd, of mijn leven een kwart eeuw terug gleeed en of ik dat ene ogenblik mezelf van toen kon zijn. Het was een schokkende ervaring. Opeens voelde ik weer de onrust, de haast, de jacht van het jong zijn in me, als alle aandacht nog geconcentreerd is op de toekomst. Alles moet nog komen en je hele wil is erop gericht de klok van de tijd voor te doen lopen om het maar snel te bereiken. Hét... dat was het fascinerende Leven, dat ik in gedachten met een hoofdletter schreef. Dat was de vreugde maar ook de smart, dat was de open zee, de branding, het gevaar, dat was een nog niet bereikte intensiteit van gevoel, dat was de liefde... Zo had ik geleefd in dit dorp. Het was die overmaat van leefdrift, die me op mijn fiets deed voortsuizen langs de wegen, al zei ik misschien tegen mezelf dat ik hard reed om voor donker thuis te zijn. Vluchtig had ik het moment gegrepen, vluchtig had ik het genoten. Dit was immers niet hét: deze bloemen langs de wegen, de genegenheid van deze zachte boerenkinderen, de broodgeur van het rijpe graan.⁵²

De liefde en Loke

Wat was dan wel hét? De liefde? Clara was af en toe verliefd, maar tussen haar twintigste en vierentwintigste was ze zo langzamerhand tot de theorie gekomen, dat de liefde een spelletje was. Een spel dat je vooral niet serieus moest nemen ‘omdat je juist, als je iets van waarde in ging zetten, altijd verloor. Ik wou toch niemand ernstig liefhebben. Later wou ik het weer wel, zelfs als ik er dan bij verliezen moest, omdat je toch beter verloren kon gaan dan enkel maar spelen. [...] Onder al die theorieën door wist ik toch altijd wel, dat ik een en al overgave zou zijn als de wezenlijke liefde maar eens kwam.’⁵³

Vooralsnog was de liefde een spel. Een geestig spel soms. Clara werd ten huwelijk gevraagd door een man met wie ze nog nooit gesproken had: ‘Heel vormelijk en plechtig per brief. Het was... zeer weinig romantisch... de eigenaar van een vleesconservenfabriek in Olst. Nu zie ik nog vaak de blikjes en denk: dat hadden mijn blikjes kunnen zijn... maar zonder spijt, hoor. Toch kun je niet goed begrijpen wat zoo’n man bezielde heeft. Het was om zoo te zien een stevige, groote vent, niets voor mij en ik... zou je zoo zeggen... niets voor hem.’⁵⁴

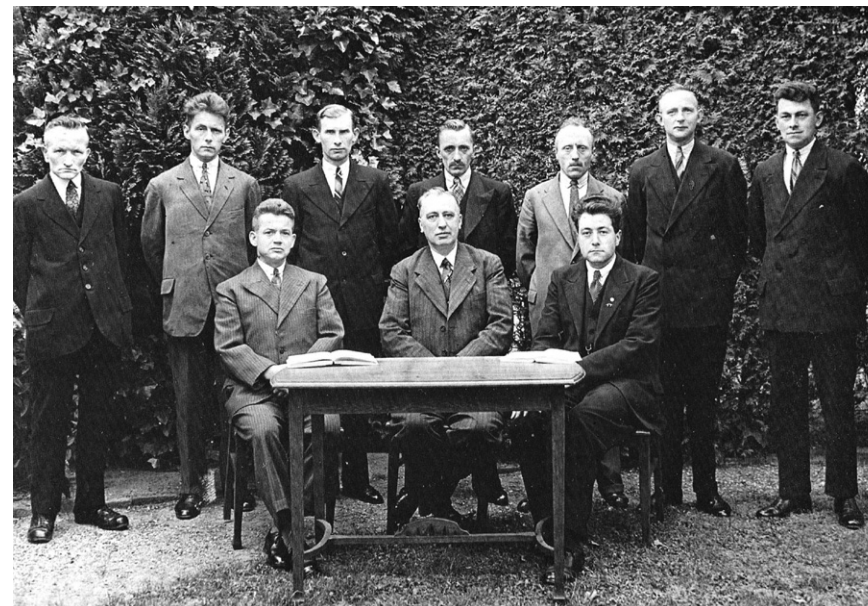
Ironisch genoeg werd Clara wél vrij serieus verliefd op een andere fabrieksdirecteur uit Olst, de veel oudere J.A. Posthumus, de directeur van de Coöperatieve Zuivelfabriek bij wie ze in huis woonde.⁵⁵ Door haar overplaatsing van Wesepe naar Den Nul moest Clara verhuizen. Begin september 1922 kwam ze in de kost bij de bakkersfamilie Jonker in De Nul.⁵⁶ Op haar kamertje bij Jonker hield ze in het najaar van 1922 een dagboek bij, gericht aan ‘Loke’, zoals ze Posthumus noemde.⁵⁷ Aan hun dagelijkse omgang was door Clara’s verhuizing een einde gekomen, maar voor Clara was er geen sprake van een definitief afscheid. Zo schreef ze op de eerste pagina:

Ik zit hier nu alleen in mijn kamer en ik heb bonbons gekocht en mijn Roorda opgeslagen en een hele poos zitten turen op de Relative Pronouns en ik kan niets anders doen Lo, dan aan jou denken. Ik weet wel, dat het alles nu uit is. En toch, soms ben ik gek genoeg toch nog te hopen op een vervolg zal ik het ’t maar noemen. Ik durf haast niet je cape terug te gaan brengen, zoo bang ben ik dat je dan uit zult zijn. O, ik hoop, ik hoop, dat ik je, al is ’t maar even, alleen zal zien? Denk jij ook aan mij? O, jongen wat zou ik graag even bij je zijn. ’t Is toch een rare boel, ’t leven. Zijn wij nu slecht? Ik kan ’t niet gelooven en niet voelen. [...] Ik moest denken aan onze laatste avond. Toen we daar stonden in de donkere machinekamer, je armen om me heen, die vaster en vaster me tegen je aan drukten, je wang tegen mijn wang, toen voelde ik me gelukkig en ellendig. Ik schreide en zoo zacht klonk je stem, toen je me troostte. Je houdt je maar taai; dat waren je laatste woorden. Ik zal me taai houden hoor en niet jeremiëren en slachtofferig doen.⁵⁸

Het was toch niet helemaal uit. Af en toe ontmoetten Clara en Loke elkaar. Ze leefde van stiekeme omhelzing naar een zoen in ’t donker: ‘Tot wat gekke dingen kom je toch, als je gaat houden van iemand die getrouwd is. Ik had nooit gedacht zoo op een eenzaam zijpaadje te staan, fietslantarens uit. ’t Was wel heel avontuurlijk.’⁵⁹

Dat Loke getrouwd was, bezwaarde Clara niet in het minst. Vol bravoure schreef ze: ‘’t Kan me niks schelen, dat ik je vrouw bedrieg. ’t Zal wel heel slecht zijn, maar ’t is toch alles haar schuld, niet de onze. En is zij ’t waard dat jij ongelukkig bent? En ze merkt er immers niets van. Ze denkt alleen aan haar wasch en haar huis en de meubels. Voor jou heeft ze geen tijd. Ze kookt je eten en naait je kleeren. Verder moet je alleen maar er zien te komen. Dan ben ik er voor de rest. ’t Is alleen zoo weinig, wat ik voor je zijn kan. ’k Zou veel, veel meer voor je willen doen. Als ’k niet weg had gemoeten!’⁶⁰

Hun affaire bleef geheim. Clara nam alleen haar zuster Eveline in vertrouwen. Ze bleef bij haar standpunt: ‘Gisteren met Lien veel gepraat; of ’t goed of slecht is iets te zijn voor een getrouwd man. Ik geloof goed, tenminste in een geval als het jouwe. Ik doe niemand kwaad, eisch of verlang niets en wil alleen voor jou en natuurlijk daardoor ook voor mezelf ’t leven wat prettiger maken. Waarom zeggen: Stik jij maar, je bent getrouwd! Heb je door een enkele vergissing alle recht op een beetje geluk verloren. Zoo kan ik ’t niet zien. Misschien is het heel slecht. Toch geloof ik ’t niet en voel er geen gewetenswroeging

Directie en personeel van de coöperatieve zuivelfabriek ‘Olst’ in 1936. Foto uit: R.H.W. Kok en Anny te Kloeze, Kent u ze nog... de Olstenaren. Zaltbommel, 1978. Op de voorste rij in het midden J.A. Posthumus.

over. Als er een hel is, moeten we daar samen dan maar naar toe, Loke.’⁶¹

Vaak vergeleek ze Lokes vrouw met tante Bertha. Beiden waren burgerlijke, gewone vrouwen, die niet bij hun bijzondere echtgenoot pasten. Vrouwen die je mocht bedriegen, want Clara wilde ‘niet één van die mensen wezen, die hun ‘rather painful duty’ doen.’⁶² Dat is het klassieke argument van de verliefde minnares van een getrouwde man: ik weet beter wat hij nodig heeft dan zijn vrouw. Maar Clara legde simpelweg, haar leven lang, het primaat bij de liefde en de verliefden.⁶³ Als het om de liefde ging, had ze geen boodschap aan moraal. In ‘Liefde en logica’ schreef ze: ‘Ik heb later altijd gedacht dat je aan moraal eigenlijk zo betrekkelijk weinig hebt. Het laat je altijd in de steek als je het nodig zou hebben. Als je werkelijk verliefd bent, dan denk je niet meer aan weerstand te bieden. Je zou het waarschijnlijk niet kunnen. Het is te machtig. Maar het komt zelfs niet bij je op. Het is even absurd als om van een goede zwemmer te verlangen dat hij zich zinken laat. Het is je leven zelf. Zo komt het je voor in ieder geval.’⁶⁴

Op een foto uit 1936 van directeur Posthumus ziet ‘Loke’ er met zijn hoge voorhoofd, diepliggende ogen en brede mond niet bepaald aantrekkelijk uit.⁶⁵ In haar dagboekantekeningen portretteert Clara Loke echter als een jongensachtige, vrolijke en sportieve man. Hij reed motor en nam Clara mee voor tochtjes. Verliefd schreef ze: ‘Wat kon je vrolijk zijn Lo. Je had zonneschijn genoeg, om een heel huis op te vroolijken. Maar soms was ’t ook jou te erg, die saaie, half doode mensen om je heen.’ Clara viel voor Lokes vitaliteit: ‘Ik vind het zoo prettig, dat je niet, zooals ik zelf, een mensch van deze tijd bent. Je hebt zooiets heerlijk sterks en flinks. Je zet de tanden op elkaar, trekt een vrolijk gezicht en probeert to make the best of it. En je kunt zoo echt met vuur je werk doen en in vliegende vaart, ik zou haast zeggen met waaiende vanen en slaande trom, bergen verzetten. Je hebt zoo niets van dat slappe, zwakke, van dat altijd tobben en wroeten in je zelf, waar ik soms zoo’n neiging toe heb. Ik kan miserabel zijn, eigenlijk om niks.’⁶⁶

Clara troostte zichzelf met het lezen van literatuur als ze miserabel was. Ze nam bijvoorbeeld een recent gedicht van Willem de Mérode in haar dagboek op: ‘Ik heb u lief.’⁶⁷ De laatste regels luiden: Ik leed om U, als ‘k om geen ander leed / Gij mindet mij, zooals geen ander deed. / Ik heb u lief, gij zult gelukkig wezen.

Hoe ver de seks ging, liet Clara aan haar geliefde over.⁶⁸ Ze was in ieder geval niet van plan als maagd het huwelijk in te gaan: ‘Ik heb nooit me zorgen gemaakt over het lichamelijke je geven aan een man, wat toch voor veel vrouwen zoo schijnt te zijn. Ik deed dat oogenblikkelijk en zonder enig berouw bij de eerste de beste gelegenheid. [...] Hij had zeker meer scrupules dan ik toen. Maar ik wou het alles in de hand houden, ik wou me terug kunnen nemen, zeker omdat ik voelde hoe diep ik anders onder zou gaan.’⁶⁹

Clara wilde zichzelf niet ‘verliezen’ in de liefde voor een bepaalde man.⁷⁰ Loke bleek nog geen ‘wezenlijke liefde’. In de loop van het najaar begon ze afstand van hem te nemen. Ze schreef steeds minder in haar dagboek. Wel dacht ze erover om haar ervaringen

te gaan uitschrijven: ‘Ik heb zin om een verhaal te gaan schrijven over deze [tijd]. Maar ik kom zoo licht tot een idealiseren van alles tot een zeggen, van hoe ik het wenschen zou. Ik geloof ook niet, dat die schrijverij iets te beteekenen heeft, maar het is een soort troostmiddel.’⁷¹

Vooralsnog schreef Clara geen verhalen op. Ze verzón wel veel verhalen, maar vooral voor haar leerlingen. Bijna een eeuw later wisten hoogbejaarde Olstenaren zich nog te herinneren hoe prachtig die ‘wat iel ogende’ juffrouw Klaver vertellen kon.⁷² ‘Ik vertelde de kinderen uit mijn diverse klassen zelfbedachte verhalen, meest sprookjes. [...] Al die verhalen – ik moet er honderden bedacht hebben – schreef ik alweer niet op. Ik ging ook steeds door [met] verhalen te bedenken alleen voor mezelf. De meeste kinderen en jonge mensen doen dat, geloof ik, wel. Het is een corrigeren van de werkelijkheid in dagdromen. Maar vaak waren mijn verhalen toch anders, concreter en objectiever. Ze vielen me in naar aanleiding van een gezicht, een landschap, een naam, een huis – en ze lieten me niet met rust voor ik ze had afgedacht. Een treinreis was daar heel geschikt voor, ik ging ook vaak een eind alleen fietsen.’⁷³ In haar uitzonderlijk goede geheugen sloeg Clara in deze jaren een gouden voorraad aan dagdromen en verhalen op, soms geïnspireerd op alledaagse gebeurtenissen in de boerendorpen. Pas jaren later zette ze die verhalen op papier.

Aanvullende aktes

Hoewel ze het vak indertijd niet uit volle overtuiging gekozen had, was Clara in die eerste jaren wel een enthousiaste onderwijzeres. Als ze zich gedeprimeerd voelde, maakten de kinderen haar weer vrolijk. Ze had bovendien heldere ideeën over de ideale school. De progressieve pedagogische denkbeelden van Ietje Kooistra hadden haar geïnspireerd. In 1922 schreef ze: ‘Ik dacht aan mijn luchtkasteel, om ergens in een ouderwetsch ruim huis, een schooltje te stichten. ’t Leek me toen heerlijk, zelf de kinderen, de onderwijzers te kiezen. Ik wou mijn millioentje, als ik ’t ooit kreeg, daarvoor gebruiken.’⁷⁴

Clara had met name groot respect voor oude schoolmeesters die begaafde leerlingen méér meegaven dan waar ze voor betaald werden. Het meestertype dat haar vader Luite en ook haar zelf had geïnspireerd om verder te studeren: ‘Welk dorp richt eens een standbeeld op voor de dorpschoolmeester uit die voorbije tijd? Hoeveel intellect, dat anders braak zou zijn blijven liggen, heeft door deze ouderwetse, vaak bespote schoolmeesters een kans gekregen?’⁷⁵

Clara had zelf geen ambitie voor de hoofdakte, maar ze haalde in haar eerste jaar als onderwijzeres wel de akte LO Fransch.⁷⁶ Trots schreef tante Bertha aan haar familie dat Clara ‘schitterend’ was geslaagd, als eerste van haar Apeldoornse klas met een bij-akte.⁷⁷ Dat Clara na het jarenlange ‘stampen’ op de Kweekschool gemotiveerd was om snel die akte te halen, moet aan haar voorliefde voor de Franse literatuur gelegen hebben. Ze las de taal graag en goed. Engels lag haar minder, ze studeerde soms met tegenzin vanwege

de ‘onzinnige regeltjes en uitzonderingetjes’.⁷⁸ Toch haalde ze in 1923, gelijktijdig met Eveline, de akte Engelsch L.O.⁷⁹

Clara’s studiezijn was niet ongevoel. Meer dan de helft van de jonge onderwijzeressen studeerde rond 1920 door voor hogere of aanvullende aktes. Ze stelden vaak hogere professionele eisen aan zichzelf dan hun mannelijke collega’s. De extra aktes leverden bovendien dikwijls een hoger salaris op.⁸⁰ Clara gaf les bij het herhalingsonderwijs, een voornamelijk Drentse vorm van avondschoon voor kinderen die overdag geen onderwijs konden volgen of voor volwassenen die wat bij wilden leren.⁸¹ Vanaf juni 1925 gaf Clara in Den Nul lessen Frans, vóór schooltijd, van half acht tot kwart over acht.⁸² A.M. van Ravenshorst, het Hoofd der School, hoopte juf Klaver voor zijn school te behouden als ze wat extra’s kon verdienen.⁸³

Clara studeerde in die tijd ook voor haar akte MO Fransch. Die studie heeft ze nooit afgemaakt.⁸⁴ Wel greep ze de kans om in de zomer van 1926 met haar zusje Eveline een reis naar Parijs te maken.⁸⁵ Ze betaalden hun vakantie uit de erfenis van hun oom Johan Doyer. Da’s tweelingbroer had in juli 1919 zelfmoord gepleegd. Hij liet geen eigen kinderen achter. Een deel van zijn behoorlijk omvangrijke nalatenschap was overgegaan naar zijn neefjes en nichtjes Doyer. Zijn weduwe Veronica Hendrika Veen Valck behield echter het vruchtgebruik van deze erfenis. Toen Veronica op 3 mei 1926 stierf, kregen Clara en Eveline hun erfdeel in handen, in 1919 getaxeerd op ruim vierduizend gulden.⁸⁶ Waarschijnlijk beheerde Clara’s oom Anton Doyer haar kapitaal en keerde hij haar een toelage uit.

Naar Utrecht

De Franse lessen waren een succes, maar ze hielpen niet om Clara voor Den Nul te behouden. Clara wilde méér van het leven zien dan de dorpscholen in Oost-Nederland. Méér cultuur dan de amateuristische toneelvoorstellingen van de rederijkerskamer Tollens in Olst.⁸⁷ Ze was bang om te verpieteren in de provincie, zoals de echtgenotes van de dorpsonderwijzers onder haar kennissen.⁸⁸ In een grotere stad hoopte ze nieuwe kennissen te ontmoeten, spannende, wereldwijze mensen.

Clara had nog een reden om Olst te verlaten: ze was min of meer op de vlucht voor haar vriend James. Zijn achternaam of beroep noemde Clara nergens en het is evenmin bekend hoe Clara de Britse James had leren kennen. James’ ‘curieuze’ ouders waren naar Nederland vertrokken toen James een kleuter was. Zijn vader werkte als docent Engels, maar was niet het gewone type leraar, en zijn moeder zeker geen prototype leraarsvrouw: ‘Zij had zoiets ijjigs, zoo koud-glad-vriendelijk. En ze sprak na twintig jaar nog bijna geen woord Hollandsch. Ze zat daar maar als een bevroren protest. Ik noemde het huis in gedachten Nova Zembla.’

Een tijd lang was Clara ‘erg gelukkig’ met James. Ook Bertha en Luite waren ‘verrukt’ van de charmante Brit. Maar kennelijk had hij een nare karaktertrek: de behoefte om

mensen te sarren en te kwellen. Wat Clara vooral kwetste, was zijn neiging om ‘alle werkelijke gevoel bespottelijk te maken’: ‘Op mij was hij woedend omdat ik iets van gevoel, van zachtheid in hem wakker riep. Ik hoor het hem nog zeggen: “Ik trouw nooit met je. Ook al kreeg je een tweeling, dan trouwde ik nog niet met je. Ik wil niet trouwen, nog in geen tien jaar... nog in geen vijftien jaar.” En hij dacht erbij: En dan nog niet met jou. Want ik paste heelemaal niet in zijn schema. Ik zei: “Je hoeft heelemaal nooit, in geen enkel geval, met me te trouwen. Zet het toch uit je hoofd.” En hij: “Ja, maar ik zou bij God zoo gek kunnen zijn om het zelf te willen.”’

Ook al ervoer Clara zijn gedrag niet als een psychische ‘abnormaliteit’, ze voelde zich door James toch behandeld ‘als een beest’. Dan liep ze ook wel weg, maar hij kwam altijd weer terug. In het voorjaar van 1926 solliciteerde ze in een ‘moment van wanhoop’ naar de Joh. Camphuyschool in Utrecht. En met succes: op 1 september kon ze beginnen.⁸⁹ Ze was er eigenlijk heelemaal niet blij om, maar ging toch.⁹⁰ Want in Utrecht zou ze eindelijk écht vrij zijn, privacy hebben. Ze plaatste een advertentie waarin ze een kamer te huur vroeg:

Er waren in betrekking tot die toekomstige kamer twee dingen, waarvan ik me vast had voorgenomen geen afstand te doen, namelijk een naar stadse maatstaven ruim uitzicht en ‘privacy’. Dit laatste had ik als onderwijzeres aan een dorpschool niet gekend. Al had je een ‘vrije kamer’, je werd toch altijd min of meer opgenomen in de familiekring, meestal met hartelijkheid omringd, maar daar stond tegenover dat als iets vanzelfsprekends een zekere mate van vertrouwelijkheid en mededeelzaamheid omtrent je eigen aangelegenheden werd geëist. Je zou goedgehartige en vriendelijke mensen voor het hoofd hebben gestoten door aan deze eis niet te voldoen en op die manier een beetje fleur en bewogenheid aan hun leven toe te voegen. Maar ik had het stadium bereikt, waarop ik niet meer vriendelijk uitgehoord, niet meer bemoederd of eventueel bevaderd wenste te worden.⁹¹

Clara was net 27 geworden toen ze op 31 augustus 1926 in Utrecht aankwam. Ze was klaar voor het échte leven:

*dat fascinerende Leven, dat ik in gedachten met een hoofdletter schreef.*⁹²